

دانشگاه تهران

دانشکده علوم تربیتی

گروه آموزش کتابداری

پایان نامه

برای دریافت درجه فوق لیسانس

موضوع

بررسی واردات و توزیع کتب خارجی

در تهران (۱۳۵۵ - ۱۳۴۶)

استاد رهنما

آقای عباس حری

تهیه و تنظیم

رحمت فتاحی

فهرست مندرجات
XX
XX

ص
الف

* پیشگفتار

ب

هدف
دامنه
مشکلات

ج

* مقدمه

د

اهمیت کتب خارجی
تاریخچه

ه

* واردات

۱۲

علل و عوامل ورود کتاب

۱۳

عوامل داخلی

۱۷

عوامل خارجی

ز

۱۹

کشورهای صادرکننده کتاب به ایران
مجراها و عاملین واردات (واسطه‌ها)

۲۱

کارگزاران و ناشران خارجی

۲۱

کارگزاران و فروشندگان داخلی

۲۴

کتابخانه‌ها

۳۰

* توزیع

۳۳

پوشش‌های توزیعی

۳۳

پوشش گروهی (خریداران)

۴۶

پوشش زیبایی

۵۱

پوشش موضوعی

* مسائل و مشکلات

۵۴

واردات

۵۵

حمل و نقل و پست

۵۶

توزیع

۵۸

بازاریابی

۶۱

تخفیف

۶۲

سانسور

۶۴

* نتایج بررسی (خلاصه و نتیجه گیری)

۶۵

* توصیه ها و پیشنهادات

۶۷

* کتابنامه

۷۵

* پیوستها

هدف :

بررسی و شناخت مساله واردات و توزیع کتب خارجی در ایران و عوامل و روابط عمده توزیعی که در این مساله دخالت مستقیم و یا غیر مستقیم دارند و ارائه پیشنهادات مربوطه در جهت هماهنگی و کنترل واردات و توزیع کتب خارجی با توجه به مسائل خاص ایران .

روش تحقیق :

شناخت سازمانها ، کتابخانهها ، کارگزاران و فروشندگان و بطور کلی افرادی که دست اندر کار و یا نیازمند کتب خارجی هستند . برای انجام این بررسی از روش مصاحبه حضوری و توزیع پرسشنامه (پیوست ۳ و ۴) و سنجش شواهد و مطالب و داده‌های گردآوری شده از نمونه‌های مورد مصاحبه و مطالعه استفاده شده است . گرچه قسمت‌هایی از این بررسی از اطلاعات و داده‌های منابع جداگانه‌ای حاصل شده است اما بطور کلی باید یادآور شد که به‌علت کمبود محسوس منابع و مآخذ در مورد واردات و توزیع نشریات خارجی و اینکه تا کنون هیچ بررسی و مطالعه‌ای در مورد این مساله انجام نشده است آمار و ارقام موجود نمی‌تواند کاملاً با واقعیت تطبیق نماید . علاوه بر آن مشکلات بیشماری به هنگام انجام این بررسی پدید آمد از جمله عدم تمایل کارگزاران و فروشندگان کتب خارجی به مصاحبه و یادادن اطلاعات صحیح در

مورد فعالیتهای خود . همچنین ناشران و کارگزاران خارجی از پاسخ کامل به سوالات مندرج در پرسشنامه که برای آنان به خارج ارسال شده بود امتناع می نمودند . با این حال قسمتهای دیگری از این بررسی احتیاج به مباحثه و منبع نداشته و از روی سنجش شواهد موجود در سطح ایران و تحلیل آنها انجام شده است .

دامنه : _____ :

این بررسی تاکید بر واردات و توزیع کتاب چاپی به معنی اخم آن دارد و شامل انتشاراتی که نسبتا از حیثه کتاب خارجند نظیر مجلات ، روزنامه ها ، جزوه ها و غیره نمی شود . از نظر زمان نیز تاکید روی فاصله زمانی ۱۲۵۵ - ۱۲۴۶ می باشد اما اجبارا و بطور اختصار تاریخچه ای نیز گردآوری شده است تا به شناخت و بررسی واردات و توزیع کمک نماید . اگر چه اطلاعات و شواهد موجود در مورد ایران بطور کلی می باشد اما سعی بر آن بوده است که هسته اصلی این مساله در مورد شهر تهران باشد .

مقدمه

دگرگونی‌هایی که در قرن حاضر بخصوص در دو سه دهه اخیر و با تاثیر از بسیاری از عوامل داخلی و خارجی در زمینه های مختلف زندگی اجتماعی اقتصادی ، و سیاسی جامعه ی ایرانی پدید آمده است بدون شک اثرات زیادی در زمینه مورد تحقیق این رساله یعنی " واردات و توزیع کتب خارجی " دارد. شکی نیست که ایران بعنوان یک کشور در حال رشد و به منظور آمادگی در راههای بهره‌گیری از تجربیات جامعه رشد یافته غربی، نیازمند منابع قابل استفاده‌ای می باشد که بتواند در بسیاری از زمینه‌ها از اطلاعات آنها سود ببرد و به رشد اقتصادی - اجتماعی خود ادامه دهد. بررسی توزیع کتب خارجی بویژه منابع دنیای غرب و لاتینی زبان بخوبی نشان می دهد عواملی که در واردات و توزیع کتب خارجی تاثیر مستقیم داشته ولی هر کدام دارای شدت و ضعف می باشند عواملی هستند که کلا در قرن اخیر آشکار شده و هر کدام جدا و یا در ارتباط با یکدیگر قابل بحث و تردید می باشند.

اهمیت مساله کتاب خارجی بعنوان یک منبع اطلاعات و همچنین بعنوان یک کالای وارداتی تا کنون از دیدکارشناسان علم اطلاع رسانی و کتابداری از یک سو و کارشناسان اقتصادی از سوی دیگر بدور مانده است. از دیدگاه سیاسی - اجتماعی ، کتاب خارجی ابزاری میشود برای ادامه برتری و حفظ سلطه غرب. در دیدگاه اقتصادی کتاب خارجی کالائی شده است که همچون دیگر محصولات وارداتی

و مصنوع غرب بازارهای ایران را تسخیر نماید و بدون برنامه گسترش یابد.
در هر صورت کتاب خارجی به ابزاری برای حفظ روابط کشور رشد یافته با کشور
عقب‌نگهداشته شده تبدیل گشته است. روابط همان روابطی است که بین غالب
و مغلوب موجود است. و در اینجا این روح و جوهر تحقیق و خلاقیت است که
در تسخیر کتاب خارجی گرفتار شده است و رهائی از آن دشوار نشان داده
میشود.

بهر حال تحقیق در چگونگی و روال واردات و توزیع کتب خارجی بعنوان
"ابزار اطلاعاتی و کالای تجارتي" است که میتواند راه رهائی را بر
نیازمندان کتب معتبر و قابل استفاده نشان دهد و در آخر خط مشی مشخصی
بدست همه دست‌اندرکاران کتاب خارجی در ایران بدهد. باشد که این بررسی
مختصر و عجولانه درآمدی شود به بررسی‌ها و تحقیقات بعدی و کامل در مورد این
مسأله مهم.

واردات - تاریخچه *

قبل از بررسی مساله واردات کتب خارجی و عوامل گوناگون مربوط به آن ، ناچار به ذکر تاریخچه کوتاهی از چگونگی واردات و توزیع نخستین کتابها و نشریات خارجی در رابطه با جامعه آنروز ایران می باشیم ، زیرا این تاریخچه مختصر می تواند عوامل واردات و توزیع کتب خارجی را که بعداً بیشتر شرح داده خواهد شد ، روشن تر بنمایاند .

آغاز این تاریخچه را می توان زمان آغاز روابط اقتصادی - اجتماعی ایران با غرب دانست . برای مثال می توان از اغزام اولین دسته محملین ایرانی که در سال ۱۲۲۶ ه.ق. (که اکثراً از فرزندان طبقه اشراف و درباری بودند) برای تحصیل علوم جدید به اروپا (انگلستان) رفتند نام برد . در زمان عباس میرزا ولیعهد نیز به خاطر نوسازی ارتش ایران مقدار نسبتاً زیادی کتب خارجی نظامی و علمی به ایران آورده و ترجمه شد . توجه مخصوص عباس میرزا و وزیر ^{اروپا} بزرگ قائم مقام اول در جلب مستشاران خارجی ، اغزام محصل و کارگر به خارجه و تاسیس چاپخانه و ترجمه کتب خارجی به فارسی گواه بر اهمیت روابط ایران با خارجه بود . همراه کوششهای دولت ، فعالیتهای تجار و مبلغین اروپائی و ارمنی و ترجمه کتب خارجی یا گوشش آنها نشان دهنده آغاز روابط جدی با اروپا می باشد . (۱)

۱. مرتضی راوندی . تاریخ اجتماعی ایران . تهران ، امیرکبیر ، ۱۳۵۴ . ج ۲۰ ص ۵۲۶ - ۵۲۴ .

اما بطور کلی این آغاز را اندکی پیش از انقلاب مشروطیت در نظر میگیریم زیرا این زمان آغاز بیداری جامعه ایرانی و ارتباط بصورت جدی تری با غرب می باشد . قبل از این تاریخ افرادی که بتوانند از کتب خارجی استفاده نمایند یعنی با زبان خارجی آشنایی کافی داشته باشند وجود نداشته و به جز چند نسخه کتب مذهبی مثل انجیل و تورات ، نشریه یا کتاب خارجی مهمی در دسترس هیچکس نبوده است و تنها تعداد بسیار محدودی کتب مذهبی به زبان عربی به ایران وارد شده است .*

نزدیک به ۱۲۰ سال پیش (اواسط قرن ۱۳) در تهران افراد معدودی که اکثرا از طبقه درباری و اشراف بودند و بعلمت چند بار سفر به اروپا آشنائی با زبان فرنگی (در آن تاریخ زبان فرانسه بخاطر روابط فرانسه با دربار ایران رایجتر شده بود) داشتند اظهار تمایل به داشتن تعداد اندکی نشریه و کتاب به زبان فرنگی می نمودند که در اکثر موارد برای اظهار فخر فروشی در محافل آن زمان بود . البته این افراد به هنگام بازگشت به ایران به همراه خود مقداری کتاب خارجی به ویژه بزبان فرانسه می آوردند . همچنین تاسیس مدارس فرانسه و آلمانی زبان و توسعه فعالیتها گروهی را برآن داشت که با وجود مشکلات بشمار به وازد کردن نشریات خارجی مبادرت نمایند . تنها تعداد بسیار اندکی از افراد و کتابفروشی های موجود قادر به

* این قسمت حاصل تلفیق مصاحبه با آقای بروخیم ، نورالله ایران پرست مدیر انتشارات دانش ، کاشی چی مدیر کتابفروشی کوتنبرگ ، و نوریک گلومیان مسوول بخش سفارش و توزیع شرکت ایران بیاد می باشد .

انجام این نیاز بودند . از اولین کتابفروشی‌هایی که در آن هنگام اقدام به وارد کردن تعداد اندکی کتاب به زبان فرانسه نمودند کتابفروشی بروخیم بود که کتبر را بین همان افراد سرشناس و مشتریان دائمی و معلوم خود توزیع مینمود . فعالیت مدارس دارالفنون (۱۲۶۸ ه.ق.) ادیب ، تربیت ، اتحاد ، و ادب در آن زمان ، نیاز به استادان خارجی را بیشتر نمایان می کرد . در اصفهان نیز کالج انگلیسی ها به مقداری کتب درسی و علمی به زبان انگلیسی برای استادان و دانشجویان خود نیاز داشت . از آنجائیکه کتب درسی به زبان فارسی بسیار کمیاب بود ، بنابراین در همان ابتدای کار آموزگاران اروپائی کتابهای درسی بالنسبه زیادی در رشته های مختلف بخصوص علوم با خود همراه آوردند و ترجمه نمودند . شور و شوقی که در آن زمان (۱۲۷۰ به بعد) برای تالیف و ترجمه کتب خارجی به ایرانیان سرايت کرده بود باعث این امر شد که میل به وارد کردن و تهیه کتب خارجی هم زیادتر شود . (۱) تشدید این نیازها ، آغاز فعالیت افراد و کتابفروشیهای دیگری را در آن موقع نشان میدهد . همراه با بروخیم یا کمی قبل از آن کتابفروشی ابن سینا (؟۱۲۹۵) بوسیله یکی از شاهزادگان قاجار و دو تن از دوستان وی تاسیس شد و شروع به واردات و توزیع کتب و مجلات فرانسه زبان برای همان گروههای مشخص و مشتریان ویژه نمود . کتابخانه بستری نیز کتب فرانسه زبان را بنا بر تقاضای مشتریان

---

(۱) یحیی آرین پور . از صبا تا نیما . تهران ، کتابهای جیبی ، ۱۳۵۰ . ج . ۲ . ص ۲۵۹ .

خود وارد میکرد . تقاضای بیشتر برای کتب خارجی باعث شد که کتابفروشی مبسو که در تبریز فروشنده مجلات و نشریات انگلیسی زبان بود به تهران منتقل شود و فعالیت خود را در جهت واردات کتب خارجی بیشتر نماید .

به موازات فعالیت این کتابفروشیها ، افرادی نیز بنا به موقعیت خود اقدام به واردات کتب خارجی بخصوص فرانسه زبان مینمودند . علاوه بر استادان خارجی ، محصلین ایرانی و رجال سرشناس قاجار که به هنگام بازگشت تعدادی کتاب با خود به همراه می آوردند افراد دیگری هم دست اندر کار واردات کتب خارجی بودند . از جمله در همان ایام (اواخر قرن ۱۳ ه.ق.) یک نفر فرانسوی بنام ژرژ مجلات فرانسه زبان و کتب فرانسه و انگلیسی وارد تهران مینمود . این شخص دارای فروشگاه و حرفه دیگری در اول خیابان لاله زارنو بود و تهیه کتب خارجی کار دوم وی و بنا بر تقاضای مشتریانش بود . مادام بارناثود Mme. Barnaeud نیز فقط کتب فرانسه

زبان را برای افراد سرشناس وارد می کرد اما پس از مدتی فعالیت وی متوقف شد . شخص دیگری نیز بنام حسن آقا صاف که در پامنار صحافی داشت همیشه تعدادی کتب فرانسه برای فروش به مشتریان خود وارد می نمود . از نظر موضوعی کتب وارده بیشتر کتب درسی علمی مورد نیاز مدارس گوناگون و نیز کتب ادبی ، تاریخی و مشابه آنها بود که رجال دوره قاجار

از آنها استفاده می‌نمودند . از نظر زبان هم کتب خارجی در درجه اول بزبان فرانسه و تعدادی نیز به زبان انگلیسی بودند زیرا همانطور که اشاره شد زبان رایج و دیپلماتیک آن زمان ، فرانسه بود .

بتدریج که روابط ایران با کشورهای اروپائی گسترش یافت و علاقه رجال و روشنفکران و تحصیل‌کردگان ایرانی بعد از انقلاب مشروطیت به آشنائی با فرهنگ و تمدن غرب بیشتر شد، تعداد کسانی هم که دست‌اندر کار وارد کردن کتب و نشریات اروپائی شدند بعلل مختلف افزایش یافت . این بار علاوه بر فرانسه از کشورهای دیگری نیز کتاب وارد شد . دومین کشوری که بعد از فرانسه بازار خوبی در ایران برای کتب خود پیدا کرد، انگلستان بود . زیرا در آن موقع سیاست استعماری انگلیس سخت در پی جهانی‌کردن زبان انگلیسی و پیاده کردن مقاصد بهره‌کشی اقتصادی خود بود . پس از مدتی زبان انگلیسی رونق بیشتری در کشورهای آسیا و خاورمیانه یافت و تعداد محصلین ایرانی که به آن کشور فرستاده می‌شدند بیشتر شد . جنگ جهانی اول نیز روابط ایران را با اروپا و بخصوص انگلستان اجباراً توسعه داده بود . پس از آن نیز فعالیتهای بازرگانی کشورهای اروپائی در ایران افزایش یافت و این عامل در واردات کتب خارجی به ایران تأثیر زیادی داشت . حدود چهل و پنج (۴۵) سال پیش کتابفروشی دانش در خیابان سعدی تاسیس شد و فعالیت خود را در واردات کتب بزبان انگلیسی آغاز نمود . قسمت بیشتر کتب وارده درسی و علمی بود

که بعداً کتب متفرقه شامل ادبیات فلسفه ، تاریخ و علوم دیگر بازار بیشتری یافت . در زمان جنگ دوم جهانی یک کتابفروشی بنام کتابفروشی پیاده رو در خیابان نادری شروع به کار نمود و مجلات و نشریات مربوط به اخبار جنگ را به علاقمندان می فروخت و تا پایان جنگ فعالیت آن ادامه داشت . مقارن همان ایام کتابفروشی ملس در خیابان نادری باز شد که آنهم تا مدتی پس از جنگ به کار ادامه داد . پس از مدتی کتابفروشی فرانسه (Librairie Francaise) توسط یک نفر ارمنی فرانسه‌دان در همان خیابان شروع به کار نمود . در چهارراه یوسف‌آباد کتابفروشی دیگری بنام هاشت (Hachette) برای واردات کتب فرانسه افتتاح شد .

در سال ۱۳۴۲ یکی از سرمایه‌داران معروف (منافزاده) به علت رونق بازار کتب خارجی در ایران نمایندگی انتشارات لاروس را در تهران دایر نمود و مرکز فروش کتب فرانسه زبان را در خیابان شاه ایجاد کرد . فعالیت این کتابفروشی بتدریج گسترش یافت و بصورت یکی از مهمترین واردکنندگان کتب فرانسه و انگلیسی درآمد . در آن موقع کتب آلمانی زبان هم به علت وجود مهندسين و کارگران آلمانی و ایرانیان آلمانی‌دان توسط چند کتابفروشی وارد و توزیع می‌شد اما هرگز مثل کتب انگلیسی و فرانسه بازار خوبی بدست نیاوردند . انتشارات کوتنبرگ هم در سال ۱۳۲۳ بتدا در مشهد آغاز فعالیت نمود اما پس از چندی در سال ۱۳۳۲ اجباراً به تهران منتقل شد و کتب مختلط در بیشتر

زمینه‌ها بزرگان روسی، ارمنی، و فرانسه وارد و توزیع می‌نمود. پس از جنگ دوم موسسه‌ای برای واردات و توزیع مجلات و روزنامه‌های خارجی با شرکت چند تن از دست‌اندرکاران کتب خارجی تاسیس شد. این موسسه یعنی ایران پیاد (Iranian Amalgamated Distribution Agency= I.A.D.A.) بخاطر رونق بازار کتب خارجی اقدام به واردات کتب خارجی هم نمود و بعلمت گسترش فعالیت خود همراه با کتابفروشی مپسو در خیابان ثریا محل جدیدی را افتتاح نمودند. دامنه کار واردات و توزیع کتب خارجی بطور محسوس و جدی از هنگامی بالا گرفت که تعداد موسسات آموزش عالی و دانشگاهی، و پژوهشی بیشتر شد و تعداد افرادی که برای تحصیل به خارج رفته و باز می‌گشتند بسیار افزایش یافت. به موازات آن نیز تعداد خارجیانی که بعلم مختلف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و غیره در ایران زندگی می‌کردند بسیار زیادتر شد و همه این عوامل و عوامل دیگری که بطور کامل به آنها اشاره خواهد شد باعث گسترش چشمگیر واردات بازار کتب خارجی در ایران شدند.

واردات

امروزه دیگر مرزی برای کتاب و نوشته وجود ندارد و گردش آن بصورت جهانی در آمده است و هر روز بر سرعت و شدت و مقدار این گردش جهانی افزوده می‌گردد. مرزهای بین‌المللی جغرافیائی برای کتاب رفته رفته، چه از راه ترجمه و چه با خرید و فروش، توسط موسسات بی‌شمار بین‌المللی، ملی، و خصوصی از بین می‌رود. کتاب جزئی جدا نشدنی در توسعه اقتصادی - اجتماعی ملتها است. هیچ یک از فرآورده‌های تکنولوژی جدید که کشورهای در حال رشد از کشورهای رشد یافته وارد می‌کنند نیاز به نوشته و کتاب را کاهش نداده است.

در سال ۱۹۵۰ کشورهای پیشرفته ۷۸٪ و کشورهای در حال پیشرفت ۲۲٪ از جمع عناوین تولید شده را عرضه داشته‌اند. اما پس از گذشت دو دهه این اختلاف فزونی یافته: مناطق رشد یافته ۸۳/۵٪ و مناطق در حال رشد ۱۶/۵٪ از کل عناوین را تولید کرده‌اند. آسیا، آفریقا، امریکای لاتین و ممالک عربی در مقیاسهای مختلف با کمبود جدی کتاب روبرو هستند. از هر پنج عنوان کتابی که در دنیای امروز منتشر می‌شود فقط یک عنوان به کشورهای در حال توسعه تعلق دارد (۱)

---

(۱) هوشنگ ابرامی. کتاب و پدیده کم‌رشدی. تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۷. ص ۶۲۵.